

כפון ומזרח

גרגר לחנוכה במשנת רש"י – מתוך 'אלף בית רש"י'

משמיה קא זכי ליה לרבן של ישראל רבי שלמה יצחקי זי"ע שחיבוריו הגדולים על התורה ומסכתות הש"ס מקום מיוחד נתבצר להם באריגה אחת עם התורה שבכתב והתורה שבעל פה, באשר פירושו הבהיר כביכול משלים את דברי התורה הק' ולשון הש"ס, וכמין מעשה חושב ורוקם שזורים המה על הדף בחומש ובגמרא ודא ודא אחת הן.

בפירושו הנשגב של רש"י הק' אשר נכתב ברוה"ק כפי שהעידו גדולי הדורות, כל מילה מדויקת וכל פירוש תואם ומשלים ממקומות אחרים. אין מובאה שאין לה הסבר מיוחד, וכל דבריו מיוסדים בכללים ברורים ובעלי משמעות, ומאז ומקדם התחבטו ודקדקו הלומדים בלשון הזהב שלו והעלו מרגליות ופנינים לרוב, במיוחד נודע בשערים כ"ק הגה"ק אדמו"ר מליובאוויטש נבג"מ זי"ע במאמרו המופלאים בפירושי רש"י על התורה, ואשר ספריו היו לי לעיניים גם בפירוש רש"י על הש"ס.

לכבוד חג החנוכה אשר מתנוצץ בו אור התורה הק' כי נר מצוה ותורה אור, אציגה נא אור חדש בפירוש רש"י מסוגיית החנוכה במסכת שבת, מתוך הספר 'אלף בית רש"י' אשר עימי בכתובים והנמצא בשלבי עריכה והוצאה לאור בסיעתא דשמיא.

במסכת שבת [כ"ג.] אי' אמר רב הונא חצר שיש לה ב' פתחים צריכה שתי נרות (ואמר) רבא לא אמרן אלא משתי רוחות אבל מרוח אחת לא צריך. ופירש רש"י בד"ה חצר שיש לה ב' פתחים. 'שיש לבית ב' פתחים פתוחים לחצר צריכ' שתי נרות נר לכל פתח כדמפ' טעמא משום חשדא שהרואה יהא סבור שהבית חלוק והרי הוא של שני בני אדם ויאמרו האחד אינו מקיים מצות נר'. ובד"ה מב' רוחות. אחד בצפון ואחד במזרח: עכלה"ק

והנה לפום ריהטא כאשר נתבונן מעט בדברי רש"י אלו עולה התמיהה מדוע נקט רש"י שני צדדים אלו של צפון ומזרח דווקא ולא מזרח ומערב למשל? ונראה לומר בפשטות שצדדים אלו הם חידוש וחומרא גדולים יותר ממזרח וממערב, שהרי זה דומה יותר לב' פתחים ברוח אחת, משום שהעומד בקרן זוית צפונית מזרחית רואה לנגד עיניו את ב' הצדדים יחד, ועכ"ז אומרים לבעל החצר להדליק בב' הפתחים, וכ"ש באופן שב' הפתחים בצדדים מנוגדים כמזרח ומערב או צפון דרום שאז אין באפשרות ההולך בצד אחד לראות אם הדליק בעל החצר בצד השני.

[ומכאן עלינו ללמוד עד כמה נצרך האדם ליוזר מפני החשד שיאמרו שלא הדליק נרות חנוכה, שאפי' לזמן מועט באופן כזה של צפון ומזרח שכאשר ממשיך האדם ללכת ויבוא לקרן צפונית מזרחית יראה מיד שהדליק נר חנוכה בפתח האחר, אעפ"כ אמרי' שידליק בב' הפתחים.]

ונראה להוסיף בטעמא דמילתא מדוע אם כן נקט רש"י צפון ומזרח דווקא ולא צפון מערב או מזרח דרום וכיו"ב בכמה דרכים.

א. דרכו של רש"י הק' בחיבורו שכאשר באותה המסכת מזדקק שוב לבאר בענין הדומה או בלשון מקביל, יהא לשונו בב' המקומות שווה. ואכן מצינו לקמן [ס"ב] בענין תפילין ברש"י ד"ה התם משום שי"ן. שעשויה מעור החיצון עצמו קומט בו ג' קמטין כעין שי"ן מש-די והדלי"ת והיו"ד עשויין בקשר שקושר הרצועה אחת לצפון ואחת למזרח כמין ד', ורצועה קטנה מאד תלויה בה ואין בה אלא כפיפה כמין יו"ד וכופאה בעוד העור לח והיא כפופה לעולם:

[וכשם שמצות החנוכה מסמלת את אור המנורה שהיא עדות שהשכינה שורה בישראל, ונקשרת יחד עם מצוות מזוזה וציצית שעניינם ציון איש יהודי וביתו, כך גם התפילין אות ועדות, ומקוים בהם וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו'.]

ב. משני דיבורי המתחיל שנקט רש"י ב' צדדים אלו של צפון ומזרח בדווקא, [שהלוא גם בענין קשירת הדלי"ת שבתפילין אפשר לציין בצדדים אחרים]. נבוא למקור המעין שממנו דלה רש"י הק' את לשונו בבחירת הצדדים 'צפון ומזרח'. ושוב גם מקור זה נמצא במסכתא דילן בשבת [קל"ג]: מובא הפסוק (עמוס ה-יב) 'ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו', ודורשת הגמ': דבר ה' – זו הלכה, דבר ה' – זה הקין, דבר ה' – זו נבואה. ונרמז בזה ממש כעניינו בחצר שיש לה ב' פתחים, שהחשש מפני המשוטט מצפון למזרח למצוא אם הדליקו נרות כדבר ה' זו הלכה. והדרך היא מצפון למזרח דווקא שהרי כל פניות שאתה פונה יהיו דרך ימין.

ג. עוד אפשר לרמוז שרוחות אלו עניינם כח בית המקדש והגאולה העתידה בב"א, שהלוא צד צפון בביהמ"ק הוקבע לקדשים – קדשי קדשים שחיטתן בצפון, כך גם מצינו בדברי רש"י עצמו [סוכה נ"ו]. הנכנסין חולקין ביניהם בצפון. את המגיע לחלקן כדאמרינן בגמרא כדי שיראו הנכנסין שהצפון עיקר שהרי קבעו הכתוב לשחיטת קדשי קדשים.

וצד מזרח רומז כנודע לביהמ"ק, שהוא הצד שכל פיות פונים אליו בתפילתם, וע"כ במצוות חנוכה שהיא על הנס שהיה בבית המקדש ומורה על קדושתו נקט רש"י צדדים אלו. [וכדאי' בשפת אמת [תרל"ג] 'מצות נר חנוכה קצת נחמה בגלות שהיא זכר למנורת המקדש כי היא מצוה בדבר שהי' אז עבודה ולא יש מצוה כזו והיא ממילא רמז לעבודת המקדש].

ובהם נרמז גם כח הגאולה העתידה, 'צפון' – כדאי' ברש"י בשיר השירים [פרק ד' פ"ח] על הפ' אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואו תשורו מראש אמנה וז"ל:

ד"א מראש אמנה הר הוא בגבול צפון של ארץ ישראל ושמו אמנה ובלשון משנה טורי אמנון והר ההר שנאמר בו (כמדבר לד) מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר וכשגליות נקבצות ומגיעות שם הם צופים משם ורואין גבול ארץ ישראל ואזירה של ארץ ישראל ושמהים ואומרים הודיה לכך נאמר תשורו מראש אמנה. [גם בשלב המקדים לגאולה, במלחמת גוג ומגוג הוא בצפון כענין שמצינו 'מצפון תפתח...]

וצד 'מזרח' רומז הוא לגאולה העתידה, כדכתיב [מלאכי ג] וזרחתה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא וגו', וכן כתיב וישעיה קומי אורי כי בא אורך וכבוד ד' עליך זרח, וגאולת ישראל נמשלה לאילת השחר שזורחת קימעה קימעה, ואף פסוקי ההלל הנאמרים על הגאולה ונקראים כסדרן נלמדים מהפסוק 'ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'.

[ובמאמר המוסגר יתכן לומר שזו גם הסיבה שכשנקט רש"י הק' ב' צדדים באופן שלא היה לו ענין לכתוב צדדים המנוגדים דוקא או כשרצה לתפוס ב' רוחות בסתמא מתוך הארבע, נקט דווקא צפון ומזרח, כדמצינו [כתובות ק"ט]: ברש"י ד"ה כל חד וחד מצי מדחי ליה. 'של מזרח אומר לו בצפון דרך שלך, ואין לך אצלי כלום וכן כל אחד ואחד'.]

לאחר שיצאנו מפרד"ם האופנים בביאור דברי רש"י 'אחד בצפון ואחד במזרח'. פשוט – חידוש גדול יותר שנראה בקרן זוית. רמז – מהפסוק 'ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח'. דרש – מדרך קשירת רצועות התפילין כעין דלי"ת כפירש"י. סוד – רמז לביהמ"ק וכח הגאולה העתידה. נקנה בפרפרת שלאחר המזון:

ב' הצדדים 'צפון ומזרח' רמזו ירמזון למצוות החנוכה, סופי תיבות הן נ"ח נר חנוכה – רמז שהלכה מיוחדת זו נאמרה במצוה זו. ראשי תיבות הן צ"מ ציצית מוזהב – עפ"י דא"י מוזהב בימין ונר חנוכה בשמאל ובעל הבית בטלית מצויצת באמצע [כנוסף בשאילתות]. אמצעי התיבות הן פ"ו מצפון וז"ר ממזרח, ראש פ"ו וסוף ז"ר – פר – רמז לשיטת ב"ש פוחת והולך כנגד פרי החג, סוף פ"ו ותחילת ז"ר – ו"ז – רמז לשיטת ב"ה מעלין בקדש ואין מורידין, כי ו' רמז לששת ימי החול וז' רמז ליום השבת מבחר הזמנים.

רמז נאה לצפון ומזרח נמצא גם בעבודת הכהן גדול ביום הכיפורים ביציאתו מקדש הקדשים, עומד כנגד האולם בין המנורה [חנוכה] לבין המזבח [רמז לבית יהודי כדאי' ומוריד דמעות וכו'], ומחטא ומוזה בראשונה על קרן מזרחית צפונית ומשם סובב והולך על השאר.

עוד אפשר שצדדים אלו מזכירים גם את נצחון בית חשמונאי על היוונים בחנוכה כדאיתא במשנה במדות פרק א משנה ה ארבע לשכות היו בבית המוקד וכו' מזרחית צפונית, שבה גזזו בני חשמונאי את אבני המזבח ששיקצום מלכי יוון.

בסיום הדברים נראה שברש"י במסכת מנחות דף לג ע"ב רש"י ד"ה בפתח שאחורי הדלת. כגון שיש במקצוע הבית פצים קבוע ושני פתחים מחותכין אחד לדרום ואחד למערב וקבע מזוזה בפנים בחלל פתח הדרומי וכו' כאן רש"י מביא דווקא שני צדדים אלו דרום ומערב, הקשורים בדווקא למסכת מנחות וכדאיתא בדף יט מקום הגשת המנחה ת"ל לפני ה' הא כיצד מגישה בקרן דרומית מערבית כנגד חודה של קרן וכו'.

ואולי אפשר להוסיף שמזוזה נקט את הצדדים המנוגדים למה שנקט גבי נר חנוכה, כי אכן מדובר באותם שני פתחים לחנוכה ולמזוזה (שהם צמודים ממש בקרן זוית ואפשר שזו חומרה נוספת שצריך גם באופן זה להדליק בשני הפתחים) ולגבי חנוכה הצדדים הם כלפי הרואה את הנר ולא כלפי הבית כי הנר נעשה לפירסומא ניסא ועיקר מצוותו לרואה בחוץ, ולכן צפון מזרח, אבל כאן בחיוב מזוזה שהיא לחובת הבית הצדדים הם כלפי הנמצאים בבית, וממילא אותם צדדים שכלפי חוץ נקראים צפון ומזרח נקראים כאן דרום ומערב.